

УДК 821.161.2-4.09(71)

В.І. САВИЧ,

*аспірант кафедри української літератури
Інституту української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ)*

ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА РОМАНУ Р. ВОЛОДИМИРА «НАЦІЯ НА СВІТАНКУ»

У статті розглянуто, риси яких саме жанрово-стильових традицій вступають у взаємодію в художньому просторі роману «Нація на світанку». Визначаючи жанрові властивості роману «Нація на світанку», автор статті передусім спирається на виявлення його жанрової концепції, яку можна зрозуміти в аспекті жанрової домінанти. У дослідженні також виявлено прикметні риси художнього письма автора на прикладі роману «Нація на світанку».

Ключові слова: Р. Володимир, соціально-психологічний роман, жанрові модифікації, нація, світогляд.

У кожного талановитого митця є вершинні твори, народжені у хвилини найвищого творчого злету. Несучи в собі магічне начало, вони вириваються за межі часу, а отже, такою ж мірою хвилюватимуть читачів у майбутньому, як хвилюють сьогодні. На нашу думку, у творчості Романа Кухаря (літ. псевдонім – Р. Володимир) таким є роман «Нація на світанку», у якому він показує «буття всіх прошарків української спільноти – селянства, робітництва й інтелігенції, зокрема ідейного нашого студентства, під ворожими займанцями, в під-польським, під-мадярським, під-советським і під-німецьким періодах» [1, с. 364].

Незважаючи на наявність деяких літературно-критичних матеріалів (С. Демидчук, Р. Смаль-Стоцький, В. Радзикович, І. Овечко, Ю. Буряківець, П. Сорока, І. Лисенко та ін.), творча спадщина Р. Володимира сьогодні належним чином не досліджена, більшість творів залишаються на маргінесі українського літературознавства, серед них і зазначений роман.

Важливим кроком у вивченні поетики будь-якого роману постає вивчення його жанрової структури, оскільки вона часто детермінує і проблемно-тематичний спектр твору, і систему образів персонажів. Як вельми слушно зауважує російський літературознавець Г. Косіков, «від розуміння жанрової природи роману нерідко залежить образ світового історико-літературного процесу» [2, с. 45].

Мета статті – розглянути жанрову специфіку роману Р. Володимира «Нація на світанку», чим зробити внесок у дослідження художнього доробку Романа Кухаря.

Як відомо, основною проблемою жанрології словесного мистецтва є варіативність наукових дефініцій її складових, тобто власне жанрів. Історичний досвід української літератури свідчить про те, що жанри, пов'язані з певними історичними епохами, зазнавши розквіту літературної форми, частково відмирають, частково контаминують з іншими жанрами. Відбувається своєрідний синтез, жанрова інтерпеляція в межах одного художнього твору, літературний жанр якого стає дедалі важче визначити.

Творчість Романа Кухаря є досить цікавим та вагомим явищем в українській літературі, зразком активного жанрового синтезу. Отже, доцільно дослідити жанрову форму його роману «Нація на світанку» як феноменологічний факт, оскільки в цьому аспекті літературно-

критична думка залишила питання нез'ясованим. Окрім кількох рецензій (В. Кульчицький-Гут [3], М. Лоза [4], С. Радіон [5]) практично немає сьгодні праць, спрямованих на глибоке наукове дослідження роману «Нація на світанку».

Визначення жанрових властивостей цього роману передусім спирається на виявлення його жанрової концепції, яку можна зрозуміти, виокремивши жанрові доміанти. На цьому рівні постає проблема – що являє собою роман Р. Володимира із позиції жанрології. Певна річ, доцільно спочатку звернутися до поняття жанру, як до певної «одиниці класифікації літературних творів за певними характерними для них сталими структурними ознаками» [6, с. 193]. Проте, спираючись на загальне розуміння жанру, слід акцентувати увагу саме на романі як такому, звужуючи предметне поле дослідження до меж визначення специфіки романної жанрової моделі.

Діалектична єдність сталості і змінності закладена в самій природі жанру, вона є причиною того, що зміст цього поняття сприймається неоднозначно й сучасні науковці намагаються внормувати понятійний апарат [7, с. 66]. Існують суттєві розбіжності в позиціях науковців не тільки у визначенні поняття «жанр», а й у розумінні самого предмета жанрології: подекуди вчені розуміють жанр як «утворення історично стійке, міцне, яке проходить крізь століття» [8, с. 915]. Цієї думки свого часу дотримувався В. Кожин (жанр – «завершена форма» [9, с. 8], Г. Гачев («форма як затверділий світогляд [10, с. 24]), Г. Поспелов [11, с. 155]. Хоча їхні наукові попередники, такі як Ю.М. Тинянов, В.М. Жирмунський, не вважали жанр усталеною та нерухомою системою, підкреслювали його здатність до постійного оновлення, мінливості, еволюціонування [12, с. 274–276; 13, с. 97]. Подібну позицію займав і В.Б. Шкловський: «немає зникаючих форм і немає абсолютних повторень. Старе повертається новим для того, щоб нове виразити» [14, с. 227]. І.О. Денисюк також поєднує сталість жанру зі здатністю до змінності: «Жанр як історично сформований синтез істотних властивостей змісту і форми ряду творів у певному їх структурному типі є відносною сталістю, здатною до постійного оновлення, акумулятором досвіду в поступальній еволюції мистецтва, закономірністю його зростання» [15, с. 3]. О.М. Фрейденберг взагалі запевняла, що немає нових форм, а своєрідність полягає в поєднанні нового змісту з видозміненими традиційними формами [16, с. 15].

Під час аналізу творів Р. Володимира слід враховувати і відоме бахтінське поняття «пам'яті жанру»: «Жанр живе теперішнім, проте він завжди пам'ятає своє минуле. Жанр – предствник творчої пам'яті в процесі літературного розвитку. Ось чому для правильного розуміння жанру потрібно піднестися до його джерел» [17, с. 179]. Зазначимо, що при всій нібито очевидній розбіжності дослідницьких позицій щодо онтології жанру, вони в принципі не заперечують одна одну.

Отже, розглянемо текст твору Р. Володимира «Нація на світанку» та визначимо його жанрові особливості. Відзначимо одразу, що цей твір має ознаки багатьох романних різновидів (історичного, психологічного, роману-хроніки, соціального тощо), та ми при визначенні жанру зупинимось на найбільш продуктивних детермінантах. У післяслові «Про «Націю на світанку» від видавництва» зазначено, що це психологічний роман [1, с. 363].

Для точності дослідження зупинимось докладніше на властивостях психологічного роману як жанрової форми. Визначення таких стає можливим лише при виявленні його «жанрової доміанти», яка допомагає висвітлити жанрову характеристику твору.

Авторське світорозуміння в художньому творі втілюється перш за все через систему характерів та їх сюжетні відносини. Література як образне людинознавство прагне до цілісного осягнення особистості в єдності її зовнішнього та внутрішнього життя. Психологічна проникливість та вміння висвітлити духовне життя людей у художній формі є найважливішими якостями письменницького таланту. «Психологічний аналіз – чи не найсуттєвіша якість, що дає силу творчому таланту», – зазначає Чернишевський [19, с. 321].

«Форми, способи та прийоми відтворення духовно-психологічного життя героїв складають серцевину художньої системи письменника. Свого найвищого розвитку художній аналіз психіки досягнув у психологічному романі» [20, с. 65]. Це ми можемо спостерігати і в романі «Нація на світанку» Р. Володимира. Творчі зусилля автора були спрямовані на створення художнього характеру, який втілював і у своїй долі, і у своїй свідомості основні соціально-психологічні риси епохи, виражав авторську концепцію життя.

У центрі твору – життя родини Михайла Рогатина, яка під впливом нових суспільних обставин та внутрішніх причин змушена боротися за своє існування. Немає тут хитрого сюжетного плетива. Розвиток чи, точніше, виявлення й гартування особистості головного героя Славка та формування його світогляду в основному проходить в хронологічному порядку. Життєві умови, в які ставить автор свого героя, невідрадні. Мати його працює в «бюро», батько – крамничний помічник і двірник кам'яниці, в якій вони мешкають. Усі перипетії рідного життя передаються через сприйняття хлопчика і частково його батька.

Автор подає розгорнуті характеристики цілого покоління і, хоч вони здебільшого пунктирні, але дають змогу уявити ті історичні умови, той внутрішній стан, який вони переживали. «– Правда. – вів батько, – своїх була на місці, зрівнявши з ворогами, горстка, тільки ж де була наша більшість, весь наш загал?! Одні в полоні – Талергоф, Гмюнд, як і я сам, інші по чужих арміях, на далеких фронтах, живі, мертві, під Піявою, Марною, під Горлицями, в Каринтії, всюди – в Італії, Франції, Німеччині, Австрії, Росії, тільки не на службі рідної країни... А й на тих, що оставались дома, надія теж мала, такі самі як я й весь наш бідний, безпросвітний нарід; здебільша в наймах, на чужій роботі, добра мало коли зазнали, розуму не навчилися бо й кому було навчити? В хаті злидні, нужда, голод ... Дав нам Бог важкий хрест нести – як той Ізраїль, впали ми знову під колеса наїзника...» [1, с. 14–15]. У цій розповіді – доля цілого покоління, його болі і переживання, пориви і безнадія, жага до волі і безсилля. Однак все те, вся ота нужда в щоденному житті навколо Славка, всі оті людські слабості, які він щоденно спостерігає, не мають сили звернути його з обраної дороги: «Славкові не часто траплялося бути свідком батькового звірення. Водночас відчув, що його вперше беруть за дорослого. В мові батька він сприймав щось безмежно важливе для себе, дивувався, чому того раніше не знав, а принаймні не здогадувався, прагнув за всяку ціну затримати нитку батькової розповіді, що повинна своєчасно довести його до клубка дальшого пізнання» [1, с. 15]. Автор глибоко проникає в психологію десятирічного хлопчика, який цілком по-дорослому сприймає трагедію свого народу. Герой твору внутрішньо мужніє й зростає духовно, крок за кроком звіряючи свої прагнення з потребами нації.

Святослав Рогатин, головний герой роману, уособлює в собі ті кращі риси, які дозволяють людині стати виразником інтересів народу: «Кожний частково відповідальний за те, чи бути, чи не бути народові нашому, і чи бути йому вільним і незалежним, бо лише тоді даліше існування й розвиток його запевнені. Буття кожного з нас тим вар тісніше стане, чим краще виконаємо свій священний обов'язок – врятувати життя і збільшити славу й велич християнського українського козацького роду» [18, с. 24].

Перед нами історія Славка – іпостась українського патріота, друге «я» самого автора. Його світосприйняття формувалося на ґрунті народної моралі, етики, естетики, психології: «Який фатальний і нещадний присуд це лихої долі – жити народові з діда-прадіда в неволі, потопати в безпросвітній темряві, чужим панам до віку служити? Тяжкіє якась велика провина на предках народу, чи може виявилися нащадки негідні своїх прадідів? І доки воно таке буде? Коли нарешті прийде зміна? Чому завели всі надії, даремно пропав труд, проллялася безцінно кров? Що на черзі – мирна праця, чи боротьба, покора чи дальший спротив, роздуми чи діла?» [1, с. 13]. Безкінечна навала таких думок «не то що зворушувала, не то що збивала з рівноваги» [1, с. 13] десятирічного Славка, який «вслухається» в життя, переживає його, намагається зрозуміти і розкрити основи світобудови і засади буття. Р. Володимир наповнює структуру свого героя філософсько-психологічним змістом: особистість людини, її «я», взяте в усій повноті й цілісності, включає реальність, що її оточує, обставини і явища, що цю реальність складають. Через постійне самоусвідомлення, аналіз різних аспектів соціального життя, через повсякденну потребу пізнання законів існуючого світу Славко формує власну позицію в ньому, осягає істину.

У «Нації на світанку» Роман Кухар виступає проникливим майстром зображення людської психології, поєднує життя душі з життям об'єктивної дійсності. «Факти» і «психологія» конкретизують та індивідуалізують обставини та героїв. Особливо проникливим знавцем душі виступає Р. Володимир тоді, коли має він діло з тим, що називається «ідеєю-почуттям», або ідеєю, яка перетворюється на почуття. Найглибші переживання та найпоетичніші задуми Славко сповідує перед своїм меншим братом Лесем: «А знаєш, Лесю,

для чого я вчуся? ... Наука – це така непомітна велика сила. Для чого колись Конашевич-Сагайдачний в Острозі вчився, для того самого й я бажаю вчитися; аби знати, як наших ворогів перемагати» [1, с. 66].

Своєрідність національної психології прозаїк вбачав у високих життєвих принципах та ідеалах духовного світу українця (любов і повага до батьків, рідної мови, відданість ідеям, принципам народної моралі, духовність, захист свободи власної та свого народу). Славко та його сестра Маруся – ті, хто пробуджував національну свідомість. На Марусині запитання «Що ми можемо зробити?», «Які саме обов'язки виконати перед країною?», Славко відповідає: «Жити для Неї, кожний своїм ладом, своїми спроможностями» [18, с. 56].

Автор значну увагу приділяє розкриттю шляхів становлення особистості на тлі соціальних, радше, політичних процесів. Поведінка і вчинки героїв зумовлені сприйняттям ними дійсності. Матеріалом авторського дослідження є людина, яка пройшла шлях самопізнання, самоспостереження. Через художньо-психологічне осмислення образів типових представників суспільства розкривається ідейно-духовна складова, загальна концепція твору. Отже, спостерігаємо риси, притаманні матриці соціально-психологічного роману, в якому суспільно-значущі події і суспільні процеси передаються шляхом розкриття психології героїв, їхніх думок, прагнень, переживань. В українській літературі цей різновид роману започаткував Панас Мирний.

Автор «Нації на світанку» вдало поєднав соціальні, історичні й психологічні складові. Авторське бачення світу, а за ним і концепція твору зумовлюють добір героїв, ситуацій, художніх деталей, характер ідейно-мистецьких пошуків митця. Ці особливості чітко простежуються в досліджуваному романі – у майстерному злитті загального (соціально-історичного) й особистого (індивідуально-психологічного), що в межах «концепції епохи» досягає свого апогею. Твір узагальнив характерні ознаки морального, суспільного буття, розкриваючи через яскраві образи духовний і психологічний стан епохи. «Сюжетність соціально-психологічного, побутового, сімейного і біографічного роману будується на зв'язках героя з героєм не як людини з людиною, коханого з коханою, чи як поміщика з селянином, власника з пролетарем, благополучного міщанина з декласованим бродягою і т.п. Сімейні, життєво-фабульні й біографічні, суспільно-станові, соціально-класові відносини є твердою визначальною основою всіх сюжетних зв'язків; випадковість тут виключається» [17, с. 119]. М.П. Ткачук зауважує, що в суспільно-психологічний роман «увійшла сфера прозаїчної повсякденності», глибоке проникнення у внутрішній світ персонажів, висвітлення етико-моральних параметрів буття героїв [20, с. 258].

Р. Володимир проникливо описує переливи буття, точно фіксує його мудрість і драматизм. Він чітко простежував зміни, що відбувались у душах людей, їх взаєминах з іншими, вчинках у зв'язку з перебудовою соціуму: «Небагато часу змінилося від тих знаменних днів, але ж чимало змінилося у Славчиному побуті, на добре, а то й на зле» [1, с. 175], «Бистро покотилися події... В Рогатинів дуже переживали національну трагедію, як зрештою і в кожному щирому українському домі. Нові важливі родинні події назрівали, кожний черговий день приносив якісь новини» [1, с. 305]. За, здавалося б, звичайною розповіддю або описом автор приховує психологічне напруження, притаманне суспільству, родині чи окремій особі. П'ять найважливіших років – перехід від дитячого віку до юнацького – в житті майбутнього командира одного з відділів УПА, Славка Рогатина, розкрито в першому томі «Нації на світанку». Автор зображує хлопчика від часу, коли він був учнем четвертого класу народної школи, і супроводжує його своєю пильною увагою аж до моменту, коли він їде до Кракова на спеціальний студійний з'їзд ОУН як член юнацтва ОУН.

Роману «Нація на світанку» притаманний глибокий морально-етичний конфлікт, зумовлений історичними обставинами життя української нації. Будучи учасником конфлікту людина – суспільство, герой розкриває свою внутрішню сутність: «Отак безупинно вирували мислі в рогатину вий голові ... Спершу мусить собі нарид волю здобути, а тоді вже й Бог його труд поблагословить. Тим то доконечно всіма силами до волі змагати, всіляк тих піддержувати, що за неї боряться» [1, с. 314]. Основним критерієм оцінки персонажа є його дія, вчинки як основний прийом зображення героя, але та чи інша риса характеру залежить від конкретної ситуації, що спонукає його продемонструвати зміни в духовному світі: «Верстаючи вулиці міста, спостерігав Славко мало що не на кожному кроці

розмежовування обох національних стихій і виразно вбирає у себе подих напруженої між ними атмосфери, що приготувляла з невблаганною послідовністю неодмінний майбутній вибух» [1, с. 319]

У «Нації на світанку» послідовно простежується духовне становлення героя, його болісні хитання, морально-філософські роздуми про шляхи пошуку себе і сенсу життя. Включення особистості в потік історії, змалювання її в соціальних зв'язках сприяє глибокому і всебічному дослідженню людини, моральних конфліктів, еволюції світосприймання, що відбувається в тісних взаємовідносинах з різними верствами соціального оточення.

Таким чином, проаналізувавши теоретичні підходи до визначення жанру роману «Нація на світанку» українськими та зарубіжними літературознавцями та враховуючи доміювати художнього тексту, вважаємо, що «Нація на світанку» за характером сюжетних колізій, смисловим навантаження, змістовою наповненістю, саморефлексіями головних героїв – соціально-психологічний роман. Психологізація тексту відбувається шляхом зображення окремих психічних станів героїв, через життєві шукання персонажів, через специфіку світовідчуття суспільства, що зазнало багатовікового гноблення й прагне звільнення. Різні соціальні групи, зображені в романі, засвідчують специфіку різного способу мислення й різних психологічних реакцій навіть на рівні спільних прагнень і боротьби.

Список використаних джерел

1. Володимир Р. Нація на світанку: роман у 2-х т. Т. 2. Війна / Р. Володимир. – Мюнхен: Укр. вид-во, 1979. – 386 с.
2. Косиков Г.К. К теории романа (Роман средневековый и роман Нового времени) / Г.К. Косиков // Проблема жанра в литературе Средневековья. – М.: Наследие, 1994. – С. 45–87.
3. Кульчицький-Гут. В. «Нація на світанку» – поважне досягнення / В. Кульчицький-Гут // Визвольний шлях. – № 3 (396). – 1981 – С. 368–370.
4. Лоза М. Р. Володимир: «Нація на світанку» (Том другий – «війна») / М. Лоза // Визвольний шлях. – № 2 (283). – 1980 – С. 253–255.
5. Радіон С. Роман про національне відродження / С. Радіон // Визвольний шлях. – № 3 (324). – 1975 – С. 380–381.
6. Українська літературна енциклопедія / Ред. кол.: І.О. Дзевєрін та ін. – К.: Українська радянська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1990. – Т. 2. – 567 с.
7. Ткаченко А. Мистецтво слова (вступ до літературознавства) [Текст]: Підручник для студ. гуманіт. спец. вузів / А. Ткаченко. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
8. Краткая Литературная Энциклопедия / Гл. ред. А.А. Сурков. – М.: Сов. энцикл., 1964. – Т. 2. – 1055 с.
9. Кожин В.В. Происхождение романа: теоретико-исторический очерк / В.В. Кожин. – М.: Совет. писатель, 1963. – 439 с.
10. Гачев Г.Д. Содержательность художественных форм. Эпос. Лирика. Театр / Г.Д. Гачев. – 2-е изд. – М.: МГУ; Флинта, 2008. – 281 с.
11. Поспелов Н. Г. Проблемы исторического развития литературы: учеб. пособие для пед. ин-тов / Г.Н. Поспелов. – М.: Просвещение, 1972. – 271 с.
12. Тынянов Н.Ю. Поэтика. История литературы. Кино: научное издание / Ю. Н. Тынянов. – М.: Наука, 1977. – 573 с.
13. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика: избр. тр. / В. М. Жирмунский. – Л.: Наука, 1977. – 407 с.
14. Шкловский В.Б. О теории прозы / В.Б. Шкловский. – М.: Советский писатель, 1983. – 382 с.
15. Денисюк І.О. Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ століття / І.О. Денисюк. – Л.: Наук.-вид. т-во «Академ. експрес», 1999. – 276 с.
16. Фрейденберг О.М. Поэтика сюжета и жанра: период античной литературы [Текст] / О.М.Фрейденберг. Отв. ред. Л. Цырлин; Ленинградский институт философии, литературы, лингвистики и истории. – Л.: Худож. лит., 1936. – 454 с.
17. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского: научное издание / М.М. Бахтин. – 4-е изд. – М.: Сов. Россия, 1979. – 318 с.

18. Володимир Р. Нація на світанку: роман у 2-х т. Т. 2. Війна / Р. Володимир. – Мюнхен: Укр. вид-во, 1979. – 386 с.

19. Л.Н. Толстой в русской критике: сборник статей. – Изд. 2-е, доп. – М.: Худож. лит., 1952. – 680 с.

20. Ткачук М.П. Жанрова структура прози І. Франка (бориславський цикл та романи з життя інтелігенції): [монограф. дослідження] / Микола Платонович Ткачук. – Тернопіль: [б. в.], 2003. – 384 с.

В статье рассмотрено, какие именно черты жанрово-стилевых традиций вступают во взаимодействие в художественном пространстве романа «Нация на рассвете». Определяя жанровые свойства романа «Нация на рассвете», автор статьи прежде всего ссылается на выявление его жанровой концепции, которую можно понять в аспекте жанровой доминанты. В исследовании также выявлены отличительные черты художественного письма автора на примере романа «Нация на рассвете».

Ключевые слова: Р. Володимир, соціально-психологічний роман, жанрові модифікації, нація, мировоззрення.

The article deals with the features of different genre and stylistic traditions which interact in the artistic space of the novel «Nation at Dawn». Defining genre properties of the novel «Nation at Dawn», the author relies primarily on the identification of its genre concept that can be understood in terms of the dominant. The research also revealed notable features of the art of writing by the example of the novel «Nation at Dawn».

Key words: R. Volodymir, the socially-psychological novel, genre modifications, the nation, outlook.

Одержано 21.04.2014.